Rola nauczyciela w odkrywaniu świata wartości i kształtowaniu postaw uczniów

DR KRZYSZTOF GERC

Powinniśmy zawsze słuchać małego dziecka, którym niegdyś byliśmy i które wciąż jeszcze w sobie nosimy.
Ono dobrze wie, co to są magiczne chwile. I choć często udaje nam się zagłuszyć jego płacz,
to jednak nigdy nie zdołamy stłumić jego głosu.
P. Coelho

W artykule podjęto problematykę wieloaspektowości odpowiedzialności pedagogicznej, sytuując ją w kontekście hermeneutyki, pedagogiki personalistycznej oraz psychologii rozwoju człowieka. Tekst stanowi również próbę scharakteryzowania wyzwań, jakie stoją przed współczesnym nauczycielem – wychowawcą, aspirującym do stawania się przewodnikiem dzieci i młodzieży w odkrywaniu przez nich świata wartości. W eseju przywołuje się badania prowadzone przez różnych autorów, w rozmaitych kontekstach społecznych, ukierunkowane na identyfikację czynników i kryteriów skutecznego kształtowania postaw uczniów przez nauczycieli.

Ks. prof. Józef Tischner w *Filozofii dramatu* (1998), charakteryzując powszechne doświadczenie spotkania przez człowieka innej osoby, zatem także naturalnej relacji, jaka zachodzi między nauczycielem i uczniem, napisał: „Stanął przede mną człowiek i zadał mi pytanie. Nie wiem, skąd przyszedł, i nie wiem, dokąd zmierza. Teraz oczekuje odpowiedzi. Pytając, pragnie najwidoczniej uczynić mnie uczestnikiem jakiejś swojej sprawy. Jakiej? Tego nie wiem. Wiem jedynie tyle, ile zawiera się w pytaniu. Powstaje chwila napięcia. Czy odpowiem pytającemu? Co mogę zrobić? Mogę odpowiedzieć lub nie odpowiedzieć, mogę odpowiedzieć bez sensu, wymijająco, fałszywie. (…) Pytanie wytrąca mnie ze stanu *przy kimś*, «obok» kogoś, a nawet *wobec kogoś*, by mnie wtrącić w nowy stan – stan *dla kogoś*. Odpowiadając na pytanie, zaczynam być – o ile odpowiadam na pytanie – *dla kogoś*. Innymi słowy: staję się odpowiedzialny. Istotny sens pytania polega na tym, że budzi ono w zapytanym poczucie odpowiedzialności. (...)" (Tischner, 1998, s. 89–90).

Przywołane słowa podkreślają, moim zdaniem, najistotniejszy aspekt postawy nauczyciela w odkrywaniu przed uczniem świata wartości: *odpowiedzialność*. Może się ona wyrażać w kilku wymiarach aktywności nauczyciela. Po pierwsze, odpowiedzialność ta dotyczy szczególnej troski o organizację takich warunków kształcenia i wychowania, które umożliwiają optymalny rozwój ucznia. S. Bauer (2008) zaznacza w tym kontekście, że niezwykle istotnym czynnikiem osiągnięć dziecka jest zapewnienie mu poczucia bezpieczeństwa w sytuacjach wychowawczych i dydaktycznych, w których uczestniczy. Ignorowanie przez nauczyciela lęku dziecka przed ekspozycją społeczną czy ośmieszeniem przed rówieśnikami blokuje jego aktywność, co może przejawiać się u dziecka brakiem spontaniczności w podejmowaniu narracji, proponowaniu rozwiązań analizowanego problemu, a często powstrzymuje je przed zgłaszaniem doświadczanych trudności i zwracaniem się o pomoc.

Drugi wymiar odpowiedzialności nauczyciela koncentruje się na jego uczciwości intelektualnej i obiektywizmie w przekazywaniu wiedzy, umożliwiających uczniom wielostronne analizowanie interesujących ich zagadnień. Aspekt ten zakłada również tolerancję wobec różnicy poglądów, co sprzyja kształtowaniu u uczniów postawy otwartości intelektualnej i gotowości do uczestnictwa w dyskusji polemicznej z uszanowaniem odmienności światopoglądowej i naukowej rozmówców. Szacunek dla wielogłosowości wzmacnia odporność ucznia na manipulację, kształtuje u niego oczekiwaną zdolność krytycznego myślenia i budzi zaufanie do nauczyciela, który nie sytuuje się w roli „dogmatyka", lecz „przewodnika" i „świadka" w poznawaniu różnorodnych zjawisk i zachowań ludzi.

> Niezwykle istotnym czynnikiem osiągnięć dziecka jest zapewnienie mu poczucia bezpieczeństwa w sytuacjach wychowawczych i dydaktycznych, w których uczestniczy.

Dynamiczne poszukiwanie, będąc szczególną cechą dzieciństwa, oznacza, iż dziecko czerpie ze wszystkiego, co je otacza w sposób chaotyczny, niewybiórczy oraz bez umiejętności wartościowania (Waloszek, 2006). Dzieci, z uwagi na ujawnianą przez siebie potrzebę bezpieczeństwa, są szczególnie wrażliwe na obecność dorosłych, stąd tak cenne są postawy nauczycielskie, cechujące się życzliwością i empatią. Niemal każda życiowa sytuacja stanowi dla dziecka wymiar wychowawczy. Dzieci naśladują to, co zaobserwują i usłyszą. Ten szczególny rodzaj niedojrzałości opisują właściwości *mikrosfery człowieczeństwa dziecka*. Warto zastrzec – człowieczeństwa, reprezentowanego w analogicznym do dorosłych wymiarze, lecz opisywanego innymi charakterystykami, oznaczającymi z reguły większą potencjalność dzieciństwa w stosunku do innych faz rozwojowych. Wprowadzenie młodego człowieka w świat makrosfery ludzi dojrzałych jest sztuką niebywale trudną, ale niezwykle pożądaną wśród nauczy-

cieli. Wymaga od dorosłego wrażliwej obecności i odpowiedzialności, stałości i przewidywalności reakcji, a także poprawności indywidualnych wzorców zachowań w codziennym wspieraniu rozwoju dziecka.

Kolejnym aspektem odpowiedzialności nauczyciela jest jego zaangażowanie w interakcję z uczniem. Badania M. Szczotki (2015), prowadzone wśród dzieci przedszkolnych dowodzą, że **cechami wysoko cenionymi u nauczycieli są**: pogodne usposobienie, gotowość udzielenia pomocy, aranżowanie czasu zajęć, sympatia okazywana dzieciom oraz kultura osobista nauczyciela. Wymienione czynniki ujawniają się w relacji nauczyciela z dzieckiem, a zatem dotyczą bezpośrednio interakcji nauczycieli i pokazują, jak ważnym są one aspektem w procesie wychowawczym. K. Stępień (2011) zauważa, że relacje z uczniem oparte na autentycznym dialogu umożliwiają dziecku kształtowanie pozytywnego obrazu siebie, budując w nim poczucie kompetencji i chroniąc przed frustracją.

Doniosłość dostrzeżenia postulatu podmiotowości w wychowaniu dla reprezentantów pedagogiki personalistycznej najlepiej oddają słowa R. Guardiniego, który przyznał, iż drugi staje się „ty" dla mnie jedynie, jeśli ustaje czysta relacja typu przedmiot – podmiot (cyt. za: Nowak, 2006, s. 241). Wychowanie staje się zatem – zgodnie z definicją K. Schallera – „procesem spotkań, które istocie ludzkiej pozwalają odnaleźć się w swoim człowieczeństwie" (cyt. za: Tarnowski, 2009, s. 145), a zatem także poczuć się podmiotem swojego działania.

D. Skulicz (2008), eksponując etyczny kontekst wykonywania zawodu nauczyciela, wymienia wartości i kryteria, porządkujące jego aktywność. Definiuje je jako zasady: prawdy, dobra wychowanka, poszanowania jego osobowości, profesjonalizmu w działaniach dydaktycznych, wychowawczych i opiekuńczych, oddziaływania własnym przykładem, więzi emocjonalnej oraz projekcji wychowawczej, polegającej na zdolności do ujmowania różnych problemów z perspektywy dziecka. Istotną kwestią, dotyczącą pożądanych postaw nauczycieli, jest także kształtowanie i rozwijanie odporności psychicznej dzieci, pozwalającej im skuteczniej radzić sobie z doświadczanymi porażkami i trudnościami egzystencjalnymi

Kuba, fot. A. Janiak

(Sikorska, 2016). Nauczyciel może to realizować poprzez: wzmacnianie i rozwijanie zasobów psychicznych dzieci, oddziaływania profilaktyczne, wnikliwość w identyfikacji nieprawidłowych zachowań dzieci, pomoc w osiąganiu przez nie pożądanych zmian rozwojowych oraz zapobieganie zachowaniom ryzykownym i nieprzystosowawczym (por. Twardowska-Staszek, 2016).

Powszechnie znany truizm głoszący, że najlepsze wychowanie to wychowanie przez osobiste świadectwo zawiera mądrość życiową, potwierdzoną przez wychowawców praktyków i teoretyków myśli pedagogicznej. Studenci kierunków pedagogicznych, w tym przyszli dydaktycy różnych specjalności przedmiotowych, jeszcze przed rozpoczęciem praktyk słyszą nieodmiennie od swoich nauczycieli akademickich i mentorów zawodowych, że wychowywanie w szkole zaczyna się wraz z wkroczeniem nauczyciela do sali dydaktycznej. Estetyka wizerunku fizycznego, wyrażająca się w stosowności stroju oraz schludności wyglądu, sposób przywitania się z zespołem klasowym, kultura osobista, życzliwość, kultura słowa – wszystko to stanowi o skuteczności odkrywania przestrzeni wartości przed wychowankami.

Truizmem jest także kolejne stwierdzenie, że wychowanie do zasad i wartości odbywa się poprzez ich praktykowanie. Jest oczywiste, że nauczyciel – wychowawca powinien sam być wzorem punktualności, skoro „rozlicza" swoich wychowanków z terminowej realizacji zadań i punktualnego stawiania się na zajęcia. Niesłowny nauczyciel, niedotrzymujący terminów czy nieprzestrzegający umów zawartych wcześniej z zespołem uczniowskim szybko traci tzw. autorytet nadany przez prawo…

Każdy z nas mógłby z pewnością wymienić bodaj jednego nauczyciela z okresu swojej edukacji szkolnej, który został zapamiętany z powodu szczególnej umiejętności zainteresowania przedmiotem, pasji poznawczej czy frapującego sposobu przekazu wiedzy. Istotnie, jednym z ważnych w procesie dydaktyczno-wychowawczym przejawów oddziaływania własną postawą przez nauczyciela jest pasja przedmiotowa; widoczna znajomość obszaru wiedzy, do której należy nauczany przedmiot, ale i autentyczna fascynacja tą dziedziną. Badania M. Śnieżyńskiego (2008) przeprowadzone wśród studentów różnych kierunków wykazały, że wysoki poziom przygotowania merytorycznego nauczyciela oraz wybitne umiejętności metodyczne stanowią najistotniejsze czynniki decydujące o uznaniu nauczyciela za autorytet i plasują się one wyżej niż wszystkie cechy jego osobowości. Potwierdzają to również wyniki badań własnych, prowadzonych w różnych środowiskach wychowawczych (Gerc, Pasternak, Jurek, 2011; Gerc, 2012).

Koncentracja na przygotowaniu merytorycznym i warsztacie metodycznym nauczyciela uwidoczniła się również w opiniach rodziców w badaniach B. Urbanka (2015), którzy oczekują współcześnie przede wszystkim wysokiego poziomu nauczania, stosownie do możliwości uczniów oraz przygotowania ich do efektywnego rozwiązywania problemów na wyższych szczeblach edukacji. Fascynacja dziedziną dydaktyczną

i profesjonalizm w dydaktyce najczęściej ujawniają się w zdolności do prowadzenia dialogu z uczniami, ukazującego różnorodność stanowisk, dotyczących interesującego uczniów zagadnienia; przyjmowanie postawy odkrywcy czy hobbysty w danej dziedzinie.

Nauczyciele prezentujący charakteryzowaną postawę skuteczniej wzbudzają w uczniach motywację poznawczą i inspirują do twórczości. Według L. J. Colker (2008), kreatywność nauczyciela (zwłaszcza w edukacji młodszych dzieci) jest jednym z wyznaczników jego skuteczności. Twórczość ta przejawia się – zdaniem badaczki – w zdolności do przedstawiania omawianych zagadnień w zakresie możliwości i prawdopodobieństwa ich zaistnienia, co pozwala wychowankom dostrzegać oraz analizować zmiany zachodzące w otoczeniu. Istotnym wymiarem kreatywności nauczyciela – jak piszą M. Trubiłowicz oraz E. Butyńska (2014) – jest także jego zdolność do elastycznego wykorzystywania zainteresowań i preferencji dziecka (2014).

Lektura doniesień na temat kondycji i odporności psychicznej dzieci i młodzieży – pomimo wielu podejmowanych działań profilaktycznych – nasuwa wniosek o coraz większej skali zaburzeń emocjonalnych, wskazuje również na wzrost liczby zachowań ryzykownych, ujawnianych w tej grupie wiekowej. Prawidłowość tę obserwuje się od lat w wielu krajach Europy i Ameryki. Dotyczy ona także Polski, stąd też warto nadal upowszechniać wyodrębnione w badaniach (np. Ostrowski, Sikorska, Gerc, 2015) charakterystyki rodziny dobrze radzącej sobie z trudnościami i codziennymi problemami, a także nauczyciela, który może stać się dla dzieci i młodzieży przewodnikiem po świecie wartości. Sprowadzają się one do następujących kryteriów, określonych jako:

- zaspokajanie potrzeby bezpieczeństwa, stabilizacji związku emocjonalnego, poczucia przynależności, możliwości wymiany uczuć;
- możliwie szeroki zakres wspólnych wartości członków rodziny i różnych grup społecznych (w tym gromadzenie się wokół wartości szczególnie ważnych w pewnych okresach życia);
- wspólne rozwiązywanie zadań i problemów.

Rosnące tempo życia, szybki postęp technologiczny i współczesna dynamiczna rzeczywistość społeczna dostarczają licznych sytuacji stresowych, stawiając przed młodymi ludźmi wiele zadań adaptacyjnych. Konieczność szybkiego przystosowywania się do zmiennych i niepewnych wymagań, sprostania wymaganiom konkurencyjności, innowacyjności, aktywności i plastyczności jest zadaniem szczególnie trudnym i obciążającym psychiczne mechanizmy obronne ludzi młodych. Efektem są negatywne emocje: lęk, apatia, przygnębienie, a także rezygnacja z ukierunkowanego działania oraz bierność. W tym kontekście wychowawca i jego wsparcie nabierają szczególnego znaczenia.

Wrażliwy, serdecznie zatroskany, dostępny i kompetentny wychowawczo nauczyciel – poprzez adekwatność udzielanych przez siebie odpowiedzi i osobistego świadectwa – wskazuje dzieciom optymalną drogę rozwoju, pokazuje horyzont wartości i znaczenie poszukiwania cnoty w ujęciu sokratejskim. Kształtuje w ten sposób, w swoich wychowankach, ten szczególny rodzaj niepowtarzalnej, osobistej odpowiedzialności, odnoszącej się do: sposobu życia, deklarowanych i manifestowanych poglądów oraz do jakości i trwałości relacji z innymi ludźmi.

Słowa kluczowe: odpowiedzialność pedagogiczna, wychowawca, wartości.

BIBLIOGRAFIA:

Bauer S.: *What Qualities Should Preschool Teachers Have?* Jakarta Post, September 2008 (dostęp: 28.02.2017).

Available: http://www.tutortime.co.id/images/download/Teachers+role.pdf.

Coelho P.: *Na brzegu rzeki Piedry usiadłam i płakałam*... Szczecin: Wyd. Wieża Babel, 1996. ISBN 978-83-89933-52-2.

Colker L. J.: *Twelve Characteristics of Effective Early Childhood Teachers*. 2008 (dostęp: 28.02.2017).

https://www.naeyc.org/files/yc/file/200803/BTJ_Colker.pdf

Gerc K., Pasternak A., Jurek M.: *Autorytet nauczyciela w percepcji młodzieży szkół krakowskich – studium empiryczne.* W: E. Augustyniak (red.): *Kultura organizacyjna szkoły rozwijającej się*. Kraków: Wyd. Uczelniane Wydawnictwa Naukowo-Dydaktyczne, AGH, 2011, s. 113–123. ISBN 978-83-7464-363-4.

Gerc K.: *Wielopodmiotowość relacji rodzic – uczeń– nauczyciel a problem kształtowania się kultury organizacji wychowującej.* W: Z. Zasłona (red.): *Wybrane zagadnienia teorii i praktyki wychowania*. Nowy Sącz: Wyd. Naukowe PWSZ w Nowym Sączu, 2012, s. 36–56. ISBN 978-83-63196-26-4.

Nowak M.: *Pedagogika personalistyczna*. W: Z. Kwieciński, B. Śliwerski, *Pedagogika* (t. I). Warszawa: PWN, 2006, s. 232–247. ISBN 83-01-14055-0.

Ostrowski T. M., Sikorska I., Gerc K.: *Resilience from a variety of theoretical perspectives: an introduction.* W: T. M. Ostrowski, I. Sikorska, K. Gerc (ed.): *Resilience and health in a fast-changing world*. Kraków: Jagiellonian University Press, 2015, p. 7–15. ISBN 978-83-233-4026-3.

Sikorska I.: *Odporność psychiczna w okresie dzieciństwa*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016. ISBN 978-83-233-4073-7.

Skulicz D.: *Aksjologiczny wymiar celów kształcenia pedagogów*. W: J. Kostkiewicz (red.): *Aksjologia w kształceniu pedagogów*. Kraków: Wydawnictwo Impuls, 2008, s. 103–114. ISBN 978-83-7587-743-4.

Stępień K.: *Relacja nauczyciel – uczeń jako jeden z komponentów kształtujących kulturę organizacyjną szkoły*. W: A. Augustyniak (red.): *Kultura organizacyjna szkoły rozwijającej się*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe AGH, 2011, s. 69–73. ISBN 978-83-7464-363-4.

Szczotka M.: *Nauczyciel wychowania przedszkolnego w percepcji dzieci 3–4-letnich*. „Nauczyciel i Szkoła" 2015, nr 2 (58) , s. 143–155. ISSN 1426-9899.

Śnieżyński M.: *Sztuka dialogu. Teoretyczne założenia a szkolna i akademicka rzeczywistość.* Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2008. ISBN 978-83-7271-461-9.

Trubiłowicz M., Butyńska E.: *Nauczyciel z pasją*. W: M. Magda-Adamowicz, A. Olczak (red.): *Pedagogika przedszkolna. Oblicza i poszukiwania*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2014, s. 316. ISBN 978-83-7780-677-7.

Urbanek B.: *Wzajemne zaufanie – ważnym elementem współpracy szkoły z rodzicami*. „Nauczyciel i Szkoła" 2015, nr 2 (58), s. 271–286. ISSN 1426-9899.

Waloszek D.: *Pedagogika przedszkolna. Metamorfoza statusu i przedmiotu badań*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Pedagogicznej, 2006. ISBN 978-83-7271-397-1.

* * *

Krzysztof Gerc jest doktorem nauk humanistycznych, psychologiem. Jego zainteresowania i publikacje naukowe dotyczą: problematyki wspierania rozwoju dzieci i młodzieży ujawniających deficyty rozwojowe oraz kwestii wpływu kultury organizacji i jej znaczenia w procesie zarządzania w oświacie i służbie zdrowia w szeroko rozumianym kontekście psychologii rehabilitacji oraz psychologii wychowawczej, a także zagadnień rozwoju psychicznego osób niepełnosprawnych w biegu ich życia.